

ISTORIE

Sorin Ioniță e analist de politici publice și comentator în presa de opinie. A fondat împreună cu o mână de colegi *think tank*-ul Expert Forum (EFOR), unde produce rapoarte de *policy* menite să facă guvernarea mai bună și activism civic menit să o deranjeze periodic. A reprezentat România în Comitetul Economic și Social European la Bruxelles și lucrează de douăzeci de ani ca expert internațional în dezvoltare locală în țări din Balcani și fosta URSS. În ultimii ani a adăugat pe lista de activități și combaterea dezinformării. A fost decorat în 2018 cu Ordre national du Mérite al Republicii Franceze pentru promovarea în regiune a agendei democratice și europene. Este de formație inginer, apoi filozof, cu un masterat și un doctorat în științe politice și o bursă Fulbright la Universitatea Georgetown din Washington, DC. Participă cu entuziasm debordant și rezultate modeste la competiții de fotografie și are în pregătire un foto-jurnal de călătorie.

SORIN IONIȚĂ

Deceniul
furiei și
indignării

CUM NE-AU
SCHIMBAT
ULTIMII
ZECE ANI?

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Versiuni preliminare ale unor texte incluse în volum
au apărut pe platformele online Contributors, Veridica,
precum și pe pagina de internet a Expert Forum (EFOR).

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristian Negoită
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ioniță, Sorin
Deceniul furiei și indignării: cum ne-au schimbat ultimii
zece ani? / Sorin Ioniță. – București: Humanitas, 2021
ISBN 978-973-50-7188-2
32
338

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

Introducere. De ce această carte	7
1. Populismul de secol XXI și renașterea alternativelor la democrația liberală	15
2. Un pic de teorie: în ce fel regresează democrația azi și ce sunt regimurile hibride	50
3. Indignarea românească: cum receptăm noi populismul ultimului deceniu?	80
4. Clivaje culturale: religie, ateism, națiune, ideologii	107
5. De ce nu putem scoate „știrile false“ din online	130
6. Celelalte crize ale deceniului – pandemia, clima	154
7. Europa și musulmanii săi.	172
8. Umbra lungă a Rusiei – un model de analiză	197
9. Fascinația dezvoltării prin dictatură și plan: noi și China . . .	233
Lista ilustrațiilor	249

INTRODUCERE

De ce această carte

Îmi amintesc cum, în urmă cu zece ani și ceva, în plină zgâlțâială produsă de criza financiară mondială, Uniunea Europeană începea să fie contestată tot mai zgomotos, atât de la dreapta, cât și de la stânga. De fapt nu era vorba doar de Uniunea noastră continentală, ci de întreg așezământul instituțiilor de cooperare internațională clădite după al Doilea Război Mondial, șampilate cu etichetele brusc infamante ale „capitalismului“ și „globalizării“. În plină zarvă, anul 2017 n-a produs chiar cea mai glorioasă aniversare a 60 de ani de la semnarea Tratatului de la Roma. Criza aceea, prima a noului mileniu, a lovit economiile occidentale la sfârșitul primului său deceniu și a afectat apoi serios prestigiul capitalismului și al elitelor tehnocratice care îl administrau. De atunci încoace, timp de zece ani, un val de furie populară, justificat sau nu, a amenințat să măture aranjamentele de prosperitate comună construite cu greu în precedentele decenii. Instituțiile și regulile de tip liberal, adică cele care îngrădesc puterea politică, fac posibilă cooperarea în avantaj reciproc și previn închiderea și fragmentarea piețelor și comunităților, au început să fie privite ca nelegitime. Exuberanța în a supune la referendum principii constituționale fundamentale e în creștere.

Pe valul durabil de populism care amenință să clatine fundamentele liberalismului democratic s-a cățărât o nouă elită politică, mai puțin sofisticată, dar mult mai lipsită de rețineri în vorbă și faptă decât cea precedentă. Am asistat

în intervalul acesta la un crescendo al discursului furibund în politica occidentală, pe fondul dificultăților de natură economică cu care se confruntau societățile până atunci prospere și aparent fără griji. Indignarea față de creșterea inegalităților timp de câteva decenii, reală sau percepută subiectiv, a dat naștere mișcărilor de tip Occupy și unei întregi literaturi de protest la adresa „modelului capitalist neoliberal“ și concentrării unui stoc substanțial de resurse în mâna proverbialei fracții de 1% din cetățeni aflați la vârful piramidei sociale.

Surpriza a fost însă că, atunci când popoarele au început să-și exprime cu adevărat indignarea la urne în anii care au urmat – cel mai clar, în fatidicul an 2016 –, revolta lor antielită a luat o cu totul altă turnură decât se așteptau comentatorii, ori chiar unii dintre cei direct implicați. Votul a mers mai curând în direcția cealaltă, către proiectele nativiste, xenofobe, tribal antiglobalizare – iar nu civic antiglobalizare, așa cum sperau activiștii cu intenții generoase. Populismul de trib și rasă a devansat lejer populismul de clasă în opțiunile a ceea ce fusese odinioară muncitorimea europeană. Tinerii loviți de criză și șomajul în creștere n-au ieșit în stradă ca să răstoarne lumea și să trăiască *altfel* decât părinții lor, într-o reeditare a mitologicului an '68, ci pentru a revendica dreptul de a trăi *exact* ca părinții lor. Revoluția înainte-mergătoare a ajuns să fie una care privește cu nostalgie în retrovizor. Nu contează că asta e imposibil într-un stat al bunăstării cu demografie răsturnată și viitor incert. Cu sau fără contribuții externe de la Kremlin, grupările naționaliste, Alt-Right și eurosceptice au capitalizat aceste frustrări mai mult decât tabăra socialistă și au fost vedeta ultimului deceniu în Occident. În episoade politice bizare, s-au votat proiecte radical-revoluționare, dar confuze ideologic, precum Brexit în Marea Britanie.

Valul de populism eurosceptic a săpat la rădăcina liberalismului democratic și consensual pe care se clădiseră timp de peste o jumătate de secol Uniunea Europeană și Parte-

neriatul Euro-Atlantic. El reprezintă în continuare o amenințare pentru România și alte state din Europa de Est, membre sau nu ale UE, pentru care Vestul a însemnat permanent o ancoră politică și un model. Dacă ancora alunecă e îndoielnic că tinerele democrații din Est au suficiente resurse pentru a ține singure drumul drept. Fără ancoră, ar fi în stare o țară ca România să stea pe picioarele sale și, mai ales, să încheie de una singură procesul de modernizare întârziată pe care l-a mai ratat de două ori?¹ Dacă s-ar pierde coeziunea în interiorul Uniunii și politicile comune, am putea noi naviga pe cont propriu într-o aglomerație de state foste membre, asociate în grupuri mici și ranchiunoase unul față de altul, cu adversarii Europei liberale pândind după colț cu modele politice alternative?

Marele paradox contemporan e acela că polarizarea politică pe continent și discursul inflammat, atât la dreapta, cât și la stânga, ignoră complet succesul extraordinar al întregii Europe de Est, regiune ce a recuperat jumătate din distanța care o separa de Vest la căderea regimului comunist, conform indicatorilor economici și sociali. Europa fostă comunistă a parcurs probabil cea mai rapidă și eficientă tranziție către democrație și prosperitate din istoria modernă, lăsând de rușine predicțiile sumbre de care era plină presa la începutul anului 1990. Numai că oamenii își ajustează rapid așteptările – factor determinant în formarea atitudinilor politice – în interiorul unei singure generații, chiar mai repede decât se schimbă realitatea din jurul lor. Integrarea juridică și fizică în UE a făcut asta posibil pentru noi, dar retorica politică în regiune merge pe propria ei logică, adesea în răspăr cu cifrele și faptele, ceea ce nici măcar nu e un simptom specific Estului Europei. Oamenii nu văd realitățile din statistici, oricât de încurajatoare ar fi acestea, ci vor satisfacția imediată de a trăi exact ca în Occidentul

1. Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1971.

unde pot călători la orice oră. La scara limitată a unei vieți omenești, dorința e absolut de înțeles, dar asta nu o face cu nimic mai realistă.

Acest volum nu este deci în primul rând despre seturi de date și soluții raționale de guvernare – am scris destul pe teme ale acestora în rapoartele Expert Forum¹ –, ci mai mult despre cum se oglindește o realitate rapid schimbătoare în mod mai mult sau mai puțin distorsionat în planul speranțelor, polemicilor, luptelor și deciziilor care se iau în corpul politic. Este despre cum viziunea subiectivă asupra lumii și societății, pe care unii o socotesc ceva superficial și bine de ignorat de către practicieni, se întoarce asupra realității și o remodelează, adesea în cadre absurde, suprarealiste.

Ca acoperire în timp, aceste texte se referă cu precădere la „Deceniul furiei și indignării“, adică aproximativ perioada dintre criza globală din 2008–2009 și criza Covid-19 din anul 2020. A fost o perioadă în care politica și discursul public în lumea occidentală s-au radicalizat, opiniile s-au polarizat, iar extrema stângă și-a dat mâna cu extrema dreaptă pentru a ataca cu virulență moderația și centrismul, întrupate în disprețuita „elită cosmopolită“ sau perfizii „tehnocrați globalizați“, în tonuri amintind de anii '30 ai secolului trecut. Aceasta e perioada în care a devenit de bonton să te declari „liberal“ și să cochetezi cu noțiuni prăfuite recuperate de prin tomuri în limba germană vechi de un secol și mai bine, precum geopolitica, etnopsihologia și „statul civilizațional“. Un exemplu de astfel de stat este astăzi cel condus de la Kremlin, a cărui umbră s-a întins din nou la marginea de est a Europei și care se autopropropune ca alternativă la UE: un melanj de militarism agresiv și instituții-Potemkin, autenticitate și *fake news*, neofeudalism și postmodernism, cu mare expertiză în retorică manipulatorie și jocuri de oglinzi ce reușesc să confuzeze cetățeanul rus, partenerii occiden-

1. Găsiți rapoarte pe diverse teme de politici publice, adunate în cei zece ani de când există EFOR, la: <https://expertforum.ro/category/sectiuni/publications/>.

tali și adesea pe sine însuși. În partea noastră de lume, influența Federației Ruse este un element crucial din povestea ultimilor zece ani de politică nervoasă, indignată. Iar dacă Rusia nu ne era de-ajuns, se face mai nou simțită în zonă și prezența Chinei, care propune un model de guvernare încă și mai rigid și autoritar, pe care est-europenii nu prea-l înțeleg și la care nu au nici măcar acei anticorpi dezvoltati în lunga conviețuire cu Rusia.

Propaganda și manipularea, cu metode mai finuțe sau mai grosolane, au ajuns în acești zece ani teme serioase de dezbatere: se cer măsuri politice de contracarare, dar acestea, după cum vom vedea, nu sunt simplu de aplicat. Vladimir Putin, speriat de contestările interne din iarna lui 2012, a strâns șurubul și a impus țării o agendă social-conservatoare, alimentată cu citate copioase din gânditori neofasciști și eurasianiști de mijloc de secol XX, pe care încet-încet au început s-o imite alte regimuri iliberale din zonă – iar când au ocazia, chiar unii politicieni de la București. Avem pe agendă, după zece ani de frământări, teme de importanță existențială, precum: polarizarea ideologică stânga–dreapta; sfârșitul mass-media tradiționale și spargerea audiențelor în bule isterice și balcanizate de opinie; provocările create de schimbarea climatică și tranziția energetică; criza refugiaților care vin spre noi din țări răvășite de război ori pur și simplu sărace, dar cu demografie explozivă, prin contrast cu Europa, care îmbătrânește; iar legat de asta, raporturile noastre culturale și politice cu alteritatea, în special cu cea foarte vizibilă a Islamului european. Și, ca să fie clar că ultimul deceniu a fost cu adevărat neobișnuit, pandemia de Covid-19 apărută în 2020 a pus capac unui interval și așa dificil, impunând ajustări radicale în economie și societate.

Anul 2021 a început sub spectrul acestor incertitudini: va rezista democrația liberală în Est, cu tot cu incipientul său stat de drept, dacă ea își pierde busola în Vest sub asalturi populiste? Cât de atractive sunt exemplele de proastă guvernare din jurul României, în state mici și mari, membre

UE sau doar cu aspirații de aderare? O vor apuca partidele românești pe căi alternative la proiectul european clasic al „Europei tot mai integrate“? Ce rol joacă în regiune țările nou-membre, ca România: călăuzim noi pe vecinii noștri nemembri înspre modelul universalist european, ori ne schimbă ei pe noi, trăgându-ne la loc în zona gri a practicilor obscure de care ne-am desprins cu greu în tranziție, sub tutelajul strict al UE și NATO?

Dar există și o versiune optimistă a poveștii: nu cumva odată cu anul 2020 s-a încheiat de fapt „Deceniul furiei și indignării“? Mișcările antieuropene sunt azi în oarece reflux pe continent, în state mari precum Germania, Italia, Franța, Spania; există mai nou o administrație centristă și cooperantă la Washington. Euroscepticismul dur și în special apelurile la părăsirea Uniunii s-au temperat vizibil de ceva vreme: experiența Brexitului a arătat că ieșirea din UE nu e ceva simplu și cu final previzibil, ci un proces de negociere în perpetuitate. Dacă tendința se confirmă pe termen lung, asta ar marca o întoarcere a electoratelor la un vot pentru moderație, normalitate și competență, în defavoarea celui identitar, gălăgios și populist, care a fost norma în ultimii zece ani. Poate criza Covid-19 a avut rolul ei: a speriat lumea suficient cât să se vadă că tribalismele, politica de tip show-biz și retorica inflamată antielite, asociate cu incompetența administrativă, omoară oameni. Însă la începutul lui 2021 e prea devreme să ne pronunțăm, ca să citez celebra replică a unui lider comunist chinez (un *fake*, cum veți vedea în volum).

Am încercat să prezint cât se poate de obiectiv și clar temele care m-au preocupat în acest Deceniu al indignării, dar evident că sarcina e uriașă; nu pot avea pretenția că imaginea e completă. Ansamblul e fatalmente fragmentar și inegal, privilegiind acele subiecte care m-au interesat și pe care le-am putut cuprinde în cei zece ani de gâlceavă în lumea democratică. Ce sper că unește secțiunile între ele e viziunea clasic liberală, temperat-optimistă, care vede realizările so-

ciale importante acolo unde sunt, dar nu e predispusă la mari dezamăgiri atunci când întreprinderile umane ies prost, deoarece nu pornește cu așteptări utopice din start. Și, în general, consideră că istoria lungă e un bun ghid de acțiune și grilă de interpretare pentru pățaniile noastre actuale, natura umană fiind în adâncul ei neschimbătoare. Pentru ce e greșit prin aceste texte sau lipsește, de vină sunt, ca de obicei, autorul și puterile sale limitate.

Populismul de secol XXI și renașterea alternativelor la democrația liberală

Indignez-vous! îndemna filozoful Stéphane Hessel în 2010, într-un manifest tipic pentru intelectualitatea franceză de stânga, ajuns ulterior bestseller și refrenul mișcării Occupy, acea manifestație stradală din timpul crizei economice globale în susținerea celor 99% contra plutocrației de 1%. Atâta doar că nu-i pentru cine se pregătește, ci pentru cine se nimerește. Când popoarele occidentale s-au indignat finalmente la urne, în 2016, revolta lor antielită a luat o altă turnură decât se așteptau teoreticienii revoluției progresiste: votul a mers pe contrasens, pentru opțiuni nativiste, xenofobe, tribal antiglobalizare, iar nu civic antiglobalizare. Aceste opțiuni au fost puternic influențate de noile teme „de spaimă socială”, cum le numește știința politică: incertitudinea economică, teama de șomaj și pierderea veniturilor, neliniștile identitare provocate de imigrație și acutizate odată cu criza refugiaților sirieni, iar în 2020, colac peste pupăză, criza Covid.

Toate astea n-ar fi trebuit să fie o surpriză. Într-un studiu apărut imediat după Brexit (dar înainte de alegerea lui Trump) și citat frecvent de atunci încoace, politologii Ronald Inglehart și Pippa Norris arată cum votul pentru partide populiste în Europa s-a dublat din anii '60 încoace pe partea dreaptă și a crescut de peste cinci ori pe partea stângă¹. Mai

1. Ronald Inglehart & Pippa Norris, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, Harvard Kennedy School Working Paper no. RWP16-026, 2016.